

ЕВОЛЮЦІЯ ГУБЕРНСЬКИХ МЕЖОВИХ УСТАНОВ ПІВДНЯ УКРАЇНИ ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХVІІІ СТ. – ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХІХ СТ.: ВІД НОВОРОСІЙСЬКОЇ МЕЖОВОЇ ЕКСПЕДИЦІЇ ДО ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ КРЕСЛЯРНІ

У 1766 р. в Російській імперії почалося генеральне межування земель – масштабний державний захід, метою якого було визначення та закріплення меж земельних дач як географічних одиниць, тобто прив'язка меж здійснювалася до конкретного населеного пункту або пустища, а не до імені його власників. На той час південноукраїнські землі ще тільки починали включатися до складу імперії, поступово прирощуючись до створеної у 1764 р. Новоросійської губернії. Говорити про їхнє генеральне межування було тоді надто рано, оскільки спершу необхідно було провести стабільні кордони й розділити нові землі між землевласниками. Цим мала займатися спеціальна межова установа, відмінна від межових контор, тимчасово створених для проведення генерального межування.

Метою даного дослідження є спроба простежити хід організаційних перетворень губернських межових установ Півдня України з часу їхньої появи у др. пол. 1760-х рр. до остаточного оформлення у першій третині ХІХ ст., а також проаналізувати причини появи регіональних відмінностей.

Об'єктом дослідження є межові установи Новоросійської (першої та другої) губернії, Таврійської області, Катеринославського та Вознесенського намісництв і Херсонської губернії, предметом – їхнє еволюціонування в бік уніфікації з межовими установами усієї Російської імперії.

Питання історії межових установ в історіографії розроблено дуже слабо. Більшість праць, які тією чи іншою мірою стосуються проблеми, хронологічно належать до ХІХ – поч. ХХ ст. Серед їхніх авторів передусім слід назвати І.Є. Германа [3], П.В. Дензіна [6], П.І. Іванова [22], С.П. Кавеліна [23], В.П. Мордухая-Болтовського [25], С.Д. Рудіна [34]. Їхні роботи, написані на високому професійному рівні з аналізом межового законодавства та використанням значного кола джерел із сенатських та міністерських архівів, свого часу використовувалися як підручники і до сьогодні залишаються основою для вивчення історії межування Російської імперії. Проте вони присвячені переважно генеральному межуванню: його нормативній базі, теорії та практиці межових дій, а також установам, що його здійснювали. І навпаки, губернській межовій службі в них приділено небагато уваги, в основному подано лише загальні законодавчі основи її діяльності.

Радянські дослідники збагатили історіографію ґрунтовними працями з джерелознавства, історії земельних відносин, процесів заселення Півдня України, теорії та історії геодезії й картографії тощо. Однак спеціальних

праць, присвячених землемірам як безпосереднім учасникам досліджуваних процесів, так і не виникло. Серед сучасних українських дослідників слід назвати джерелознавців А.В. Бойка [1; 2] та Н.В. Суреви [36; 37], котрі у своїх роботах висвітлюють окремі аспекти діяльності межових установ.

Джерельна база для дослідження історії межувань, відмінних від генерального, відклалася здебільшого в архівах колишніх губернських центрів, багато з яких понесли серйозні документальні втрати під час соціально-політичних потрясінь ХХ ст. На території України практично все, що залишилося від архівів межових установ південного правобережжя України останньої третини XVIII – першої третини XIX ст., сконцентровано у фонді Херсонської губернської креслярні, який зберігається у державному архіві Херсонської області. З огляду на загибель архівів Катеринославської губернії фонд Херсонської губернської креслярні, котрий також зазнав значних втрат, є унікальним, найбільш повним зібранням архівів межових установ усєї південної половини України, адже він містить різні за обсягом та повнотою документальні комплекси про межування територій, що нині входять до складу десятиох сучасних областей України, АРК та Придністровської частини Молдови. Документи Таврійської губернської креслярні стосовно території Кримського півострова зберігаються в однойменному фонді Державного архіву АРК.

Хронологічно першою губернією на Півдні України стала Новоросійська, створена у 1764 р. на землях Нової Сербії. Її прикордонне розташування обумовило те, що найхарактернішою рисою організації її управління було формування усіх гілок влади з військових чинів. Згідно з губернськими штатами, затвердженими 26 березня 1765 р., виконання межових робіт мало забезпечуватися губернським землеміром у чині капітана та двома провінційними (єлисаветградським і катерининським) землемірами в чині поручиків [33, с. 87]. Дуже скоро стало очевидним, що така кількість землемірів є занадто малою для межування губернії, величезні простори якої залишалися дикими й маловідомими. Навіть після виділення з її складу Азовської губернії площа Новоросійської губернії становила понад 5 мільйонів десятин [21, арк. 3]. Явно відчувалася потреба у створенні потужнішого межового підрозділу з більшим штатом. Такою установою стала Новоросійська межова експедиція. Встановлення дати її виникнення ускладнюється практичною відсутністю архівних документів за перші роки існування Новоросійської губернії, але, ймовірно, це сталося у др. пол. 1760-х рр. Найдавніша документальна згадка про межову експедицію міститься у рапорті єлисаветградського провінційного землеміра, датованому 31 грудня 1769 р. [7, арк. 1].

Спроби реконструкції штатного та чисельного складу Новоросійської межової експедиції, знов-таки, наштовхуються на вкрай невелику кількість документальних джерел. За др. пол. 1760-х рр. збереглися буквально одиничні документи, а документи пер. пол. 1770-х рр. представлені переважно білетами на право земельної власності. З тих джерел, що

збереглися, найбільш інформативними для дослідження цього питання є укази експедиції з особового складу, а також реєстри її вхідної й особливо вихідної кореспонденції за 1778 р. По суті, за формою ці реєстри є збірниками копій документів, що значно підвищує їхню джерельну цінність. Детальне вивчення змісту указів та реєстрів дало можливість зробити своєрідний річний зріз стану особового складу межової експедиції. Так, вдалося нарахувати 49 чоловік, які у 1778 р. входили до її складу, від губернського землеміра-голови експедиції до копіїстів [19, арк. 1-39; 20, арк. 1-31 зв.; 21, арк. 1-201]. Чітко простежуються такі штатні одиниці: губернський землемір, один старший та два молодших землеміри, два провінційних межувальники, повітові межувальники, помічники межувальників, копіїсти та учні. Новоросійська межова експедиція стала цілком своєрідною організацією, склад якої сформувався на підставі, з одного боку, штатного розпису Новоросійської губернії, з іншого боку – штатного розпису Московської губернської межової канцелярії та провінційних межових контор 1765 р., який мав стати примірним для усіх межових установ імперії [33, с. 96]. Штат експедиції багато в чому відступав від примірного штату. До її складу входили не лише землеміри, але й межувальники (рос. *межевщики*) – посада, котра навіть на той час була для решти імперії вже чимось із минулого, своєрідним спадком від «єлизаветинського» межування. Також на відміну від примірного штат Новоросійської межової експедиції офіційно включав посади помічників. Крім включених до штату помічників і копіїстів, були й позаштатні – так звані полкові чини, відряджені до експедиції зі своїх військових частин. Основними постачальниками кадрів для Новоросійської межової експедиції стали поселені в губернії гусарські та пікінерські полки, а саме Болгарський, Далматський, Жовтий, Македонський, Молдавський, Сербський, Угорський, Чорний гусарські, Дніпровський та Єлисаветградський пікінерські тощо. Експедиція мала подвійне підпорядкування: своїй губернській канцелярії та Межовій експедиції Сенату.

Саме працівники Новоросійської межової експедиції провели та вперше нанесли на карту повітову мережу південно- і частково центральноукраїнських земель. Уже з др. пол. 1770-х рр., коли почався поділ на повіти, спостерігається певна спеціалізація землемірів та межувальників, коли їх з року в рік направляли на межування одних і тих самих повітів чи полкових округів. Станом на 1778 р. Новоросійська губернія вже поділялася на 3 провінції (Єлисаветградську, Слов'янську та Херсонську) та 12 повітів [21, арк. 3]. Хоча за адміністративно-територіальною реформою 1775 р. провінції було скасовано, однак у Новоросійській губернії вони проіснували аж до її ліквідації у 1784 р.

Поки на Півдні існували Новоросійська та Азовська межові експедиції в своєму специфічному форматі, 7 листопада 1775 р. побачило світ «Установлення для управління губерній Всеросійської імперії» – один з найважливіших державних актів катерининської епохи, що став наріжним

каменем усієї системи місцевого управління Російської імперії аж до повалення монархічного ладу. У першому розділі «Примірний штат губернії» статті 10 і 24 наголошували, що в кожній губернії має бути губернський, а в кожному повіті – повітовий землемір [26, с. 232]. Впровадження цих посад свідчило про розуміння укладачами того, що межові контори зрештою завершать генеральне межування і будуть скасовані, а землемірні роботи за рішеннями судових та адміністративних установ будуть потрібні завжди. Щоправда, на етапі підготовки документу цього розуміння трохи не вистачило: за твердженням дослідника підготовки та впровадження катерининських реформ місцевого управління В. Григор'єва, у первинному рукописі посада губернського землеміра взагалі не передбачалася, а мова йшла лише про повітових землемірів, які мали призначатися Сенатською межевою експедицією [5, с. 256].

30 березня 1783 р. Катерина II підписала указ про ліквідацію Новоросійської та Азовської губерній і утворення з їхніх територій Катеринославського намісництва, приписавши на перший випадок поділити його на 12 повітів [27, с. 889]. До його складу ввійшли великі території по обидва боки Дніпра. Повітовий поділ намісництва не був сталим і за час існування намісництва змінювався кілька разів. До адміністративно-територіальної реформи 1795 р. намісництво складалося з 15 повітів. Процес відкриття установ Катеринославського намісництва зайняв понад рік, і весь цей час Новоросійська межева експедиція продовжувала працювати та готувати справи до передачі. Коли експедиція припинила діяльність, посада межевальника назавжди зникла з історичної сцени, поступившись місцем посаді землеміра. Нарешті 4 липня 1784 р. Сенат своїм указом констатував, що штати Катеринославського намісництва приведені у відповідність до «Установлення про губернії...» 1775 р. [28, с. 184]. Проте для межевої служби це якраз не означало нічого доброго, оскільки «Установлення...» взагалі не передбачало існування посади землемірного помічника. Отже, різко й відчутно скорочувалася кількість людей, професійно зайнятих межуванням. За штатним розписом їх залишилося всього 13: губернський та 12 повітових землемірів, оскільки саме така кількість повітів проектувалася при створенні Катеринославського намісництва [24, с. 275-276]. Враховуючи, що його площа складала майже 14 мільйонів десятин [35, с. 194-195], на кожного землеміра в середньому припадало понад мільйон десятин.

При такому стані речей землемірам доводилося працювати з крайнім напруженням, аби вчасно встигати виконувати хоча б найбільш термінові завдання. Назріла необхідність у розширенні штатів, тобто у створенні межевої експедиції. Первинних документів про передісторію її появи не збереглося, але можна з великою долею вірогідності припустити, що така ініціатива була висунута губернським землеміром. За встановленим порядком, його рапорт-клопотання мав пройти правителя намісництва, генерал-губернатора і генерал-прокурора, перш ніж потрапити на розгляд імператриці. Цим землеміром міг бути або Терентій Мордвинкін (обіймав

посаду з 1784 по 1791 рр.), або Павло Чуйко (з 1792 по 1803 рр.). Обидва мали великий стаж служби, починаючи ще з Новоросійської межової експедиції, тож мали з чим порівнювати. Поява експедиції означала б не лише подвоєння кількості працівників, але й щорічну законодавчо забезпечену видачу коштів на витрати: наймання приміщення, придбання інструментів та матеріалів тощо.

Поки в столиці розглядалася можливість створення експедиції, перед землемірами Катеринославського намісництва постало масштабне завдання: 26 січня 1792 р. імператриця наказала катеринославському правителю Василю Каховському забезпечити поділ на повіти та заселення так званої Очаківської області – території між Бугом та Дністром, відступленої Росії Оттоманською Портою у 1791 р. [29, с. 301-302]. Тож з літа 1792 р. половину повітових землемірів послали на обмірювання Очаківського степу [10, арк. 10 зв.-11; 11, арк. 5-6, 45, 57, 86; 12, арк. 2, 8-11], максимально знекровивши межову службу Катеринославського намісництва.

І от нарешті 15 липня 1792 р. Катерина II підписала указ на ім'я Каховського про створення межової експедиції при намісницькому правлінні [29, с. 353]. Імператриця погоджувалася з тим, що у намісництві багато порожніх казенних земель, тому «губернський і повітові землеміри не в змозі самі лише ні здійснювати формальне межкування [землям], що знову роздаються, ані розпочате [межування] розданим землям закінчити, а притому й ті, що з Малоросії підійшли, розмежувати...». Тож Каховському приписувалося відкрити межову експедицію на зразок Азовської – тобто як благодіяння підносилося те, що можна було зробити на вісім років раніше при створенні намісництва. Штат експедиції передбачав посади губернського землеміра, при ньому двох землемірів, у кожного з них по одному помічнику, та в кожному повіті по одному повітовому землеміру й помічнику [33, с. 53].

Новостворена експедиція була відразу ж завантажена роботою – Катерина II зажадала якнайшвидшого завершення так званого формального розмежування намісництва, тобто проведення та перевірки «в натурі» меж усіх земельних дач. Весною 1793 р. було опубліковано та оголошено по церквах, щоб усі землевласники приготували документи на землю та негайно явилися за викликом землемірів на свої межі [13, арк. 2-2 зв.; 14, арк. 8 зв.]. Певною мірою формальне розмежування стало підготовчим етапом для генерального межкування, котре почалося на цих землях рівно за п'ять років.

Таким чином, підписавши указ про створення Катеринославської межової експедиції, Катерина II відступила від власного ж «Установлення про губернії...». Було б невірно пов'язувати цю подію з намаганням полегшити роботу губернського й повітових землемірів. Очевидно, тут спрацювали інші мотиви. По-перше, колишню турецьку Очаківську область треба було якнайшвидше розділити на повіти, щоб мати можливість розпочати там роздачу земель, а для цього довелося підсилити межовий штат сусіднього з областю Катеринославського намісництва. По-друге,

проведення формального розмежування самого намісництва також вимагало збільшення кількості кадрів.

Одночасно з Катеринославським намісництвом на південному лівобережжі Дніпра, Кримському півострові та острові Тамань існувала Таврійська область, створена указом Катерини II від 24 квітня 1784 р. [28, арк. 137-138]. З огляду на специфіку краю процес відкриття обласних та повітових установ тривав у ній майже три роки. Штат обласної межової служби цілком відповідав «Установленню про губернії...» та передбачав посади обласного та 7 повітових землемірів [24, с. 279-280].

У 1795 р. в адміністративно-територіальному поділі Південної України відбулися серйозні зміни. Причиною цього стали значні територіальні придбання Російської імперії, а саме Очаківська область та частина земель, приєднана після другого розділу Речі Посполитої до Брацлавської губернії. Ці землі за указом Катерини II від 27 січня 1795 р. увійшли до складу нового Вознесенського намісництва. Туди ж відійшла правобережна частина Катеринославського намісництва, яке вже занадто розрослося по площі та кількості населення. Таким чином, намісництво являло собою досить химерне змішане утворення, що ненадовго об'єднало в собі різні історичні регіони України на захід від Дніпра. Воно поділялося на 12 повітів.

При затвердженні штатів намісництва знову мала місце та сама помилка, що свого часу з Катеринославським намісництвом, а саме занадто рання спроба привести місцеву межову службу у відповідність із загальнодержавною. Єдиною позитивною відмінністю було те, що у підпорядкуванні вознесенського губернського землеміра залишилися три помічники з тих повітів, які відійшли від Катеринославського намісництва [15, арк. 7-8]. Однак зацікавленим особам одразу стало зрозуміло, що з такими нечисленними кадровими силами процес межування такого обширного та різноманітного адміністративно-територіального утворення протікатиме повільно й важко. 14 січня 1795 р. вознесенський губернський землемір Іван Піварович направив рапорт на ім'я правителя намісництва Петра Оболенського, в якому просив «...учинити куди слід відношення і клопотання про запровадження за прикладом існуючої при Катеринославському, такої самої й у Вознесенському намісництві межової експедиції...» [15, арк. 8]. Але процедура проходження інформації від землеміра до імператриці та реагування на неї могла тривати місяцями, тож штати були затверджені без змін. А 20 серпня 1796 р. Катерина II затвердила положення про Вознесенську межову експедицію та її штат [33, с. 268]. Він був повністю скалькований зі штату Катеринославської межової експедиції.

Вознесенській межовій експедиції судилося недовге існування, як і Вознесенському намісництву в цілому. Вже на поч. 1797 р. почалося організаційно-територіальне формування Новоросійської (другої) губернії, до складу якої увійшла ліквідована Таврійська область та більшість територій Вознесенського й Катеринославського намісництв. Губернію було поділено на 12 повітів.

5 березня 1797 р. Новоросійське губернське правління видало указ за царським указом про відкриття губернських та повітових установ, і землемірні помічники в губернській межовій службі не передбачалися [16, арк. 10-17 зв.]. Найперша очевидна причина їх скорочення – це намагання привести губернський штат у відповідність до «Установлення про губернії...». Однак також слід взяти до уваги, що навесні 1798 р. в Новоросійській губернії почалося генеральне межовання, для проведення якого була створена потужна Новоросійська межова контора. Тож цілком імовірно, що існування в одному місті двох межових установ та загальна нестача межових кадрів наперед прирікали на відмову будь-які клопотання новоросійського губернського землеміра про повернення посад помічників.

Новоросійська губернія також проіснувала недовго. Указом Олександра I від 8 жовтня 1802 р. її було розділено на Миколаївську, Катеринославську і Таврійську, причому підкреслено, що перші дві мають у штатах та способі управління повністю відповідати «Установленню про губернії...» [31, с. 288-291]. Цим було остаточно поставлено хрест на будь-яких надіях відновлення межових експедицій. Ледве землеміри встигли у травні 1803 р. перевезти з Катеринослава у Миколаїв частину межового архіву по правобережних землях [17, арк. 32-34, 38-39, 42], як імператор підписав указ про перенесення центру губернії у Херсон. Туди ж повезли і документи, навіть не розпаковуюючи.

Спочатку в херсонського губернського землеміра було всього четверо підлеглих, однак протягом першої третини XIX ст. кількість повітів подвоїлася, і їх стало восьмеро. Але оскільки з кваліфікованими кадрами було вкрай суцужно, то вакансії повітових землемірів іноді не заповнювалися роками.

У 1828 р. з'явилася затверджена Миколою I «Настанова губернським і повітовим землемірам» [18, арк. 7-9 зв.], котра вперше чітко окреслила структуру, права та обов'язки губернської межової служби. Беззаперечно позитивним було впровадження двох додаткових посад землемірів, які не закріплювалися за повітами, а мали знаходитися при креслярні для допомоги губернському землеміру – тут спостерігається відголосок існування межових експедицій.

Поява «Настанови губернським і повітовим землемірам» зрештою спричинила деяку термінологічну плутанину з назвою губернської межової служби у державному масштабі. Ніколи ні раніше, ні на час появи Настанови межові установи не називалися терміном «креслярня». Під креслярнею розумілося робоче приміщення, де працював губернський землемір та куди з'їжджалися на зимову кабінетну роботу повітові землеміри. Але з плином часу термін «креслярня» поширився й на людей, що там працювали, і вже з сер. XIX ст. почалося офіційне закріплення підміни понять.

За час свого становлення губернська межова служба Півдня України, попри постійні реформування, встигла зробити чимало та значно сприяла закладенню основ суспільно-економічного життя краю. Було проведено та

зафіксовано кордони губерній і повітів, відведено величезну кількість земель різним категоріям землевласників, проведено поштові дороги, обліковано лісовий фонд, складено кілька атласів, генеральні карти губерній та повітів, безліч спеціальних планів дач, зроблено великий внесок у генеральне межування і т. д.

Таким чином, губернські межові установи півдня України від самої своєї появи до кін. XVIII ст. постійно намагалися добитися збільшення штатної чисельності працівників. На заваді цьому стояло «Установлення для управління губерній Всеросійської імперії», яким регламентувалося існування в кожній губернії лише губернського та повітових землемірів. Однак південноукраїнські землі, котрі мали різне історичне минуле та земельні уклади, довго не піддавалися загальноімперській уніфікації. Так само й межові установи, починаючи з 1760-х рр., три десятиліття не могли вкласти у стандартні кадрові рамки, тому різними шляхами добивалися зміни своїх форм організації та штатних розписів. Лише на рубежі XVIII–XIX ст., разом із закінченням на Півдні України періоду активних адміністративно-територіальних перетворень, діяльність губернських та повітових землемірів поступово почала входити в загальнодержавне русло, хоча регіональні відмінності завжди впливали на визначення кола їхніх обов'язків.

Джерела та література

1. Бойко А.В. Атласи Катеринославського намісництва останньої чверті XVIII століття / А.В. Бойко // Південна Україна XVIII–XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Вип. 3. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 1996. – С.122-135.
2. Бойко А.В. Південна Україна останньої чверті XVIII століття: Аналіз джерел / А.В. Бойко. – К.: Б. в., 2000. – 306 с.
3. Герман И.Е. История межевого законодательства от Уложения до генерального межевания (1649–1765) / И.Е. Герман. – М.: Типография И.Я. Полякова, 1893. – 380+1 с.
4. Герман И.Е. Материалы к истории генерального межевания в России / И.Е. Герман – М.: Типо-литография В. Рихтер, 1911. – 193 с.
5. Григорьев В. Реформа местного управления при Екатерине II: (Учреждение о губерниях 7 ноября 1775 г.) / В. Григорьев. – СПб.: «Русская скоропечатня», 1910. – VII, 387 с.
6. Дензин П.В. Межевание и землеустройство в России / П.В. Дензин. – Пенза: Паровая типо-литография Е.М. Грушецкой, 1909. – 73 с., 2 л илл.
7. Державний архів Херсонської області (ДАХО), ф. 14 Херсонська губернська креслярня, оп. 1, спр. 1.
8. ДАХО, ф. 14, оп. 1, спр. 5.
9. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 53.
10. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 243.
11. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 244.
12. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 252.
13. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 254.
14. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 285.
15. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 315.

16. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 342.
17. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 490.
18. ДАХО, Ф. 14, оп. 1, спр. 1349.
19. ДАХО, Ф. 14, оп. 5, спр. 1.
20. ДАХО, Ф. 14, оп. 5, спр. 5.
21. ДАХО, Ф. 14, оп. 5, спр. 6.
22. Иванов П. Опыт исторического исследования о межевании земель в России / П. Иванов. – М.: В типографии С. Селивановского, 1846. – 151 с.
23. Кавелин С.П. Межевание и землеустройство. Теоретическое и практическое руководство. С чертежами и образцами делопроизводства / С.П. Кавелин. – М.: Типография И.Ц. Рябушинского, 1914. – 339 с.
24. Козирев В.К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX століття) / В.К. Козирев / Ред. Бойко А.В. – Запоріжжя, 1999. – 529 с.
25. Мордухай-Болтовской В.П. Межевые законы: с изложением и объяснением: I. Историко-юридических сведений о межевании в России, II. Ныне существующего порядка судебно-межевого разбирательства, III. Судебных доказательств по межевым делам и IV. Порядка ограничения и обмена крестьянских земель, а также возобновления межевых знаков. / В.П. Мордухай-Болтовской. – СПб.: Паровая скоропечатня П.О. Яблонского, 1893. – [2], III, [1], II, 188 с.: табл.
26. Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Издание I. – Т. 20.
27. ПСЗРИ I. – Т. 21.
28. ПСЗРИ I. – Т. 22.
29. ПСЗРИ I. – Т. 23.
30. ПСЗРИ I. – Т. 24.
31. ПСЗРИ I. – Т. 27.
32. ПСЗРИ I. – Т. 29.
33. ПСЗРИ I. – Т. 44. Книга штатов. – Часть 2. Отделение III и IV. Штаты духовные, гражданские и узаконение о мундирах.
34. Рудин С.Д. Межевое законодательство и деятельность межевой части в России за 150 лет. 19 сентября 1765 г. / С.Д. Рудин. – 1915 г. – Пг., 1915. 2, X, 547 с.
35. Скальковский А.А. Хронологическое обозрение истории Новороссийского края. 1731-1823 / А.А. Скальковский. – Часть I. С 1731-го по 1796-й год. – Одесса: В городской типографии, 1836. – XI, 289 с.
36. Сурева Н.В. До історії генерального межування Південної України (джерелознавчий аспект) / Н.В. Сурева // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д.Осипенко. Історія. – Бердянськ, 2000. – С. 27-34.
37. Сурева Н.В. Поміщицька колонізація Південної України в останню чверть XVIII – першу чверть XIX ст.: механізм фондоутворення джерел / Н.В. Сурева // Південна Україна XVIII–XIX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету. – Вип. 5. – Запоріжжя, 2000. – С. 83-94.

Summary

In this article it is elucidate the emergence, the stages of evolution, regular staff and the main directions of provincial frontier organization's activity on the background of administrative-territorial transformations of the last third of XVIII – first third of XIX century.